

**Rûzbihân-ı Baklî'nin Sûfîlerin Şatahâtını
Meşrûlaştırma Çabası: Kur'ân-ı Kerîm, Hadis ve
Sahâbe Sözlerinde “Şatahât”***

*Rûzbihân al-Baqlî's Effort to Legitimize the Shaṭaḥāt
of the Sūfīs: “Shaṭaḥāt” in the Holy Qur'ān, Hadīth
and Sayings of the Companions*

Adem URHAN**

Öz

Dinin zâhirî ahkâmına aykırıymış gibi görülme, kapalılık ve anlaşılmazlık, şathiyelerin genel özelliğidir. Bu nedenle sûfîler, şatahâtın şerîate muhalif olmadığını göstermek, kapalılığı ve anlaşılmazlığı ortadan kaldırmak için şerhler yazmışlardır. Bu

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen “Rûzbihân-ı Baklî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri” adlı doktora tezinden istifade edilerek üretilmiştir.

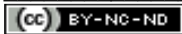
** ORCID: 0000-0002-0031-6369. Dr. Araştırma Görevlisi, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Ana Bilim Dalı, E-posta: urhan2525@hotmail.com.

Geliş Tarihi : 19.04.2024

Kabul Tarihi : 26.05.2024

Yayın Tarihi : 31.05.2024

Atıf Bilgisi: Adem Urhan, “Rûzbihân-ı Baklî'nin Sûfîlerin Şatahâtını Meşrûlaştırma Çabası: Kur'ân-ı Kerîm, Hadis ve Sahabe Sözlerinde “Şatahât””, *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 3, 1 (2024): ss.

Bu makale uluslararası CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

sûfilerden birisi de Rûzbihân-ı Baklî'dir (ö. 606/1209). Bu makale, Baklî'nin Kur'ân-ı Kerîm, hadis-i şerîf ve sahâbe sözlerinde şatahât olduğunu belirttiği ifadelere dair yapmış olduğu yorumlarını konu edinmektedir. Makalemiz, *Şattâh-ı Fars* veya *Şeyh-i Şattâh* gibi isimlerle nitelendirilen Baklî'nin şathiye olarak ele aldığı âyet-i kerîme, hadis-i şerîf ve sahâbe sözlerini makul bir çerçevede şerh edip etmediğini ve yaptığı yorumlarla sûfilerin şatahâtını meşrûlaştırma çabasında ne derece etkili olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Baklî'nin eserlerinde zikrettiği âyet, hadis ve sahâbe sözlerine dair yapmış olduğu yorumlarının analiz edilerek araştırmacıların istifadesine sunulması, bilimsel açıdan önem arz etmektedir. Çalışmanın neticesinde, Baklî'nin şatahât kabilinde değerlendirdiği âyet, hadis ve sahâbe sözlerini sade ve yalın bir şekilde izah ettiği görülmüştür. Onun bu çabasının, eserinde yer verdiği sûfî sözlerinin mâzur görülme sebeplerini gösterme ve daha anlaşılır kılması açısından bir ön hazırlık mâhiyetinde olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Rûzbihân-ı Baklî, Tasavvuf, Şattâh-ı Fârisî, Şeyh-i Şattâh, Şatahât.

Abstract

The general characteristic of *shaṭaḥāt*(ecstatic utterances) is that they are perceived as contrary to the apparent rules of religion, and as being obscure and incomprehensible. Thus, Sūfīs wrote commentaries to demonstrate that *shaṭḥ* is not in conflict with *sharīa* and to eliminate ambiguity and inexplicability. Rûzbihân

al-Baqlī (d. 606/1209) is one of the Sūfis who has made statements on this subject. This article is about Rūzbihān al-Baqlī's comments on the expressions that he named as *shaṭaḥāt* in the Holy Qur'ān, *hadīths* and sayings of the Companions. The aim of this article is to ascertain whether al-Baqlī, also known as *Shattāḥ al-Fars* or *Shaykh al-Shattāḥ*, offered commentary on verses, *hadīths*, and sayings of the Companions, which he regarded as *shaṭaḥāt*. Additionally, it seeks to evaluate the effectiveness of his interpretations in legitimizing *shaṭaḥāt* as a means of spiritual guidance. It is of scientific importance that al-Baqlī's comments on the verses, *hadīths* and sayings of the Companions as presented in his works are analysed and made available for researchers. The study revealed that al-Baqlī elucidated the verses, *hadīths* and sayings of the Companions, which he regarded as *shaṭaḥāt*, in a straightforward manner. It can be posited that this endeavour represents a preliminary attempt to justify the inclusion of Sūfī sayings in his work and to elucidate their meaning.

Keywords: Rūzbihān al-Baqlī, Tasawwuf, Sufism, Shaṭṭāḥ al-Fārisī, Sheikh al-Shaṭṭāḥ, Shaṭaḥāt

Giriş

Hakikatte aynı olduğu halde ifade düzleminde birbirine zıtmış gibi görünen, paradoksal anlam taşıyan ve müteşâbihat şeklinde ifade edilen şatahâtın te'vîl edilme meselesi, mutasavvıflar ile zâhir ulemâ arasında devam edegelen bir polemiği ateşleyen

temel fitil olmuştur. Sûfîler, bu tür söylemleri şiddetli derûnî bir hâlin etkisi ile tamamen iradelerinin dışında, düşünmeden zikretmişlerdir. Ancak bu hal geçtikten sonra da Hakk'ı (c.c.) tenzih ederek nefsânî benlik iddiasında bulunmaktan O'na (c.c.) sığınmışlardır. Öyle ki, yaşadığı hâli istemsiz bir şekilde dışarıya aksettiren sûfîlerin tasavvufî coşkunkluk hâlini tecrübe etmediği için idrak edemeyen ehl-i zâhir tarafından şeriat dairesinin dışına çıktıkları iddia edilmiş, farklı siyâsî ve içtimâî sebeplerle bazı sûfîler hapse atılmış ve idam edilmiştir. Fakat şathiyeler sûfîlerin nazarından konumlandırılacak olursa, yaşanan hâli ifade etme noktasında şathiyelerin çok hassas ve önemli bir yere sahip olduğu rahatlıkla görülecektir. Sûfîler, yaşadıkları içsel tecrübeyi beşerî bir dille ifade etmede yetersiz kaldıklarını söylerler:

Zira beşerî iletişimin en mükemmel ve vazgeçilmez aracı olan dil, insanın bütün tecrübelerini doğrudan kuşatacak bir yetkinlikte değildir. Bir diğer ifadeyle dilin sınırları tecrübenin sınırları anlamına gelmez. Tasavvufî tecrübe, özellikle de derin aşk ve vecd halleri söz konusu olduğunda da dilin bu kifayetsizliği kendini derinden hissettirmektedir.¹

Mutasavvıflar şathiyeleri, genel olarak hatalı görmekle birlikte bu tür ifadeleri serdeden sûfîlerin mâzur görülebileceğini ifade etmektedirler. Öyle ki onlar, bu sözlerin sûfînin dilinden coşkulu bir aşk veya çok üzgün bir hâlde dökülen istemsiz söylemler

¹ Ethem Cebecioğlu, “Şatahât İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7, 17 (ts.): 7-27.

olduğunu belirtirler. Ayrıca bu hâlin Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerde yansımaları bulunduğunu vurgularlar.²

Nitekim bu çalışmada öncelikle Baklî’nin hayatı ve şatahâtla ilgili olan iki eseri hakkında muhtasar bir şekilde bilgi akatılmaya çalışılacaktır. Akabinde mutasavvıfların mezkûr konu hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Nihaî olarak Baklî’nin şathiye adı altında ele aldığı âyet-i kerîmeleri, hadis-i şerîfleri ve sahâbe sözlerini makul bir çerçevede şerh edip etmediği ve yaptığı yorumlarla sûfîlerin şatahâtını meşrûlaştırma çabasında ne derece etkili olduğu ortaya konulmaya gayret edilecektir. Ayrıca onu şatahât türü ifadeleri yorumlamaya yönelten sebeplerin ve bu hususta sergilediği tavrın ne olduğu üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

1. Rûzbihân-ı Baklî’nin Hayatı ve *Mantku’l-Esrâr* ile *Şerh-i Şathiyyât* Adlı Eseri

Milâdî XII. asrın ilk çeyreği ile XIII. asrın ortalarında İran sınırları içerisinde yer alan Fesâ’da dünya gelen Baklî, önceden Mecûsî iken sonraları ılımlı bir Şîî fırkası olan Zeydiyye’ye mensup Deylem kabilesi içerisinde doğmuştur. Fakat o, ömrünün büyük bir çoğunluğunu siyâsî, sosyo-kültürel faaliyetler açısından son derece önemli konuma sahip bir bölge olan Şiraz’da geçirmiştir. Şeyh Rûzbihân, henüz genç yaşta iken çeşitli

² Süleyman Uludağ, “Şathiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2010, XXXVIII: 370-371.

hocalardan dersler alıp tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, edebiyat alanlarında tebahhür etmiş, oldukça verimli bir tahsil hayatı yaşamış bir sūfîdir.³

Mutasavvıfların hayatları incelendiğinde, onlardan şer'î ilimlere başlamadan önce Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz ettikleri görülmektedir. Nitekim Baklî de ilk tahsilini Fesâ'da yapmış, daha sonra Şiraz'a gidip mezkûr ilimlere başlamadan önce kaynaklarda zikredildiği gibi bulûğ çağında yani on beş yaşlarında Kur'ân'ı ezberlemiştir. O, tefsir ilmini elde ederek bu alanda derin bir vukûfiyet sahibi olduğuna işaret eden işârî bir tefsir kaleme almıştır. Ayrıca İskenderiye'ye gidip meşhur muhaddis ve Şafi'î fukahâsından İbrahim es-Silâfî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi okuması⁴ ve '*Arâisü'l-hadîs* adında bir eser te'lif etmesi, ilmî mânâda ne denli yetkin bir mutasavvıf olduğunu göstermektedir.

Onun henüz küçük yaşlarda iken tasavvufî hayata yönelerek Şeyh Cemalüddîn b. Halil el-Fesâvî'ye biât ettiği rivâyet edilmektedir. Ancak Baklî'nin bu yola asıl girişi 20-25 yaşlarında çok yoğun bir riyâzetten sonra Şeyh Sirâcuddîn Mahmud b. Halîfe b.

³ Nazif Hoca, *Rûzbihân-ı Baklî ve Kitâbu Keşfü'l-Esrâr'ı ile Farsça Bazı Şiirleri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971).

⁴ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân Baklî, '*Abherü'l-âşıkîn*, thk. Henry Corbin, Muhammed Mu'in (Paris-Tahran: Kitâhâne-i Moissonneuve, 1987), 11.

Abdusselam b. Ahmed b. Salbih'e (ö. 562 /1166) intisâb edip ondan hırka giymesi ile olmuştur.⁵

Baklî'nin tasavvufî düşünce dünyasının oluşumundaki temel faktör, şerî hükümlere bağlılığıyla tanınan sûfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hafîf ed-Dabbî eş-Şîrâzî (ö. 371/982) ve kendisine nispet edilen Haffiyye tarîkatidir.⁶ İbn Hafîf, Kur'ân ve sünnete bağlılığıyla tanınan bir mutasavvıftır.⁷ Nitekim onun bu düstûrunu Şeyh Rûzbihân'da da görmek mümkündür. Öyle ki o, tasavvufî kavramlara dair fikirlerini âyet-i kerîme ve hadis-i şerîflerle teyit ederek aktarmaya çalışmaktadır.

Nihaî olarak Muharrem ayının ortası hicrî 606/1209 senesinde Şiraz'da vefat eden Baklî ile ilgili yazılan eserlere bakıldığında, kendisini Şeyh-i Şattâh, Şattâh-ı Fars diye nitelendirdikleri görülmektedir. Kaynakların Baklî'yi bu şekilde vasıflandırmaları, onun tasavvufî mes'elelerden biri olan şatahâtın anlaşılmasına ciddi katkı sağlayan mühim bir mutasavvıf şahsiyet olduğuna işaretetmektedir.⁸

⁵ Muhammed Takî Dânişpejûh, *Rûzbihannâme* (Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1347), 16; Ebü'l-Hasan Deylemî, *Sîreti 'ş-şeyhü'l-kebîr Ebû Abdillâh Muhammed b. Hafîf eş-Şîrâzî*, ed. İbrahim Desûkî Şettâ (Kahire: Meşîetü'l-'ammetü, 1977), 29.

⁶ Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed ed-Deylemî, *İbn Hafîf eş-Şîrâzî*, trc. Annemarie Schimmel Tarı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955), 64.

⁷ Deylemî, *İbn Hafîf eş-Şîrâzî*, 54.

⁸ Dânişpejûh, *Rûzbihannâme*, 3.

Rûzbihân-ı Baklî'nin şatahât konusunda ele aldığı eserlerden birisi *Mantıku'l-esrâr bi-beyâni'l-envâr*, diğeri ise *Şerh-i Şathiyyât*'tır. Onun 570/1174 yılında Arapça olarak kaleme aldığı *Mantıku'l-esrâr bi-beyâni'l-envâr* adlı eserinde, tasavvuf ilminde anlatılması ve anlaşılması zor bir kavram olan “şatahât” ele alınmaktadır. Böylesine mühim bir konuyu yorumlayarak ona açıklık getirmeye gayret eden Baklî, Fesâ'daki ikameti sırasında, sûfilerin şatahât mâhiyetindeki sözlerini toplayıp bu lafızları Arapça şerh etmeyi istediğini, bu sebeple de önceki meşâyih-ı kibâr'ın (büyük şeyhler) eserlerini okuduğunu ifade etmektedir. Ayrıca o, şatahât konusunun aydınlanması hususunda haset edenlerin iftiralarından zarar gördüğünü, bütün sıkıntılara rağmen şatahât ilminin anlaşılmayan bu tür ifadelerini tek bir kitapta topladığını ve onu *Mantıku'l-esrâr bi-beyâni'l-envâr* diye isimlendirdiğini zikretmektedir.⁹

Kaynaklarda rivâyet edildiğine göre Baklî, hicrî 571'de Şiraz'a döndüğünde çevresindeki dostları kendisinden, yazmış olduğu *Mantıku'l-esrâr bi-beyâni'l-envâr* adlı eseri Farsça konuşan halkın daha rahat anlamaları için Farsça olarak tercüme etmesini istemişlerdir. O da, bu talep üzerine şahsî deneyimleri doğrultusunda söz konusu eserde geçen şathiyeleri yorumlamış ve birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Bu noktadan hareketle de esere *Şerh-i Şathiyyât* ismini vermiştir. *Şerh-i Şathiyyât*

⁹ Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, thk. Henry Corbin (Tahran: İntişârât-ı Tahûrî, 1396), 52.

muhteviyât olarak âyet, hadis, evliyânın sözleri, Arapça-Farsça beyitler ve tasavvufî ıstılâhlardan müteşekkildir. Bu eserdeki asıl amaç sûfîlerin gönüllerinden dillerine dökülen paradoksal ifadelerin yorumlanması olduğu hâlde kitapta edebî bir neşvenin ve şiire yönelik husûsiyetlerin gözardı edilmediği görülmektedir. Baklî, ehil olmayan kimseler arasında fitne çıkması istenmemiş olsa gerek ki mezkûr kaynakta herhangi bir zorlanma olmaksızın alelâde bir anlaşılmayı kendine muhatap kabul etmeyen, genelde bilinci zorlayan, yoğun tefekkür ve teemmül isteyen bir dil kullanmıştır.

2. Şatahâtın Sözlük ve İstılâhî Anlamı

Tasavvuf, derûnî bir tecrübeye dayalı bir ilim olduğu için kendisine özgü birtakım ıstılâhları bulunmaktadır. Bunlardan birisi de şath kelimesidir.¹⁰

Sözlükte; taşma, hareket etme gibi anlamlara gelen bu kelime zamanla “hezeliyât, latife, şaka, eğlence, maskaralık etme” gibi mânâları da içermiştir.”¹¹ “Bu tür ifadeler ancak işârî bir mânâ taşımaktadır. Çünkü bu anlam san’atlı bir dil ile Latince logos

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Tatçı, “Tasavvuf Edebiyatında Şathiyyâtı Sûfiyâne Geleneği”, *Türk Kültürü* 24, 267 (1985): 481-486.

¹¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317), 778; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1983), 310-311.

spermatikus (dölleyici kelâm) denilen veciz, etkileyici ve esrârî bir üslûpla kullanılmaktadır.”¹²

Sûfilerin mezkûr konu hakkındaki görüşlerine geçmeden önce genel anlamda şath hakkında yapılan şu tarifi vermenin daha faydalı olacağı mülâhaza edilmektedir:

Şerîata bağlılığı malûm bir mutasavvıf tarafından sekr, vecd ve istiğrâk hâlinin galebesiyle irade dışı söylenip, zâhiren te’vili mümkün olmayan; içinde bir benlik, iddia ve akla aykırılık bulunan; zâhir-i şerîat açısından kabulü mümkün olmayan, işin ehli tarafından ruûnet-i nefsin eseri dolayısıyla ibtidâî bir menzil olarak görülüp, ne kabul ne de reddedilen ifadelerdir.¹³

İlk bakışta şerîate aykırılık izlenimini uyandıran bu problemlî ifadeleri zâhir ulemâsı hatalı bulup reddederken, sûfilerin çoğunluğu mezkûr söylemin kabul edilebilir olduğunu söyleyerek bunları şerh etmiş, hatta bir kısmı bu söylemi seyr u sülûkün kemâl noktası olarak nitelemişlerdir. Bu nev’i sözler, coşkulu bir hâlin tahakkümü içinde söylenmiş sözlerdir. Hâl böyle olunca da

¹² Cengiz Gündoğdu, “Mevlânâ (ö. 672 1273)’nın Şathiyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli’nin Şerhi: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddîn-i Rûmî”, *Tasavvuf İlmî Akademik ve Araştırma Dergisi* 3, (2002): 27-46.

¹³ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma’ li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*, thk. Abdülhalim Mahmud ve Taha, Abdülbâki Surûr (Mısır: Dâru’l-kütübi’l-hadîse, 1960), 453; Abdurrezzâk Kaşânî, *Isulâhâtü’s-sûfiyye*, ed. Abdü’l-Âli Şâhin (Kahire: Dârü’l-İnâd, 1992), 375; İbn Haldûn, *Tasavvufun Mahiyeti (Şifâü’s-sâil)*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977), 55; Abdulhakim Yüce, “İslâmî Türk Edebiyatında Şatahât”, *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 2012, 183-193.

“Kendimi tenzih ederim, benim şânım ne yücedir”, “Ben Hakk’ım”, “Cübbemin altında Allah’tan başkası yoktur” gibi ifadelerle anlatılmaya çalışılması pek tabîi bir durumdur. Çünkü o anda “tasavvufî deneyimin son mertebesine ulaşan sûfî, kendisini tahakkümü altına alan Hakk’ın (c.c.) lisanıyla konuşmaktadır.”¹⁴ Bu nedenle de Hallâc’ın “Ene’l-hak” ifadesini Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1194/1774), “Nâsır u Mansûr idi dirdi; ene’l-hakku’l-mübin / Söyleyen Nâsır’dır andan terceman Mansûr olur.”¹⁵ şeklinde izah eder.

Şatahât, vecdî artan sûfînin coşması sonucunda kalbinden taşan ve zâhîren şeriate aykırıymış gibi görünen sözler¹⁶ şeklinde de tanımlanmaktadır. Serrâc’a göre, “vecd sahibi olan sûfî, vecdin kuvvetli etkisiyle, kalbine gelen ilâhî nurları taşımaya güç yetiremez ve duyguları bu şekilde ihtiyatsız olarak diline düşer. Yaşadığı hali, dinleyenlerin zor anlayacağı, alışılmamış ibarelerle anlatmaya başlar. Sûfînin kalbinden diline taşan, yoruma muhtaç bu sırlı sözleri, ancak bu ilimde derinleşmiş olan ehil kimseler anlayabilir.”¹⁷ Bu nedenle de o, söz konusu ifadelere, düz bir

¹⁴ Abdulbarî Muhammed Davud, *el-Fenâ ‘inde sûfiyyeti’l-müslimîn ve’l-ukâidi’l-uhrâ* (Kahire: Dârü’l-Mısriyyeti’l-Lübnâniyye, 1997), 322.

¹⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Ma’rifetnâme*, çev. Turgut Ulusoy (İstanbul: Hasankale İbrahim Hakkı Hazretleri Yardımlaşma Derneği, 1979), 296.

¹⁶ bkz. Ali Sîrcânî, *el-Beyâz ve’s-Sevâd* (Tahran, 1390), 357; Suad el-Hakîm, , *İbnü’l-Arabî Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 456; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 328; Sâdık Güherîn, *Şerh-i Istilahât-ı Tasavvuf* (Tahran: İntişarat-ı Zevvar, 1382), 7.

¹⁷ Serrâc, *el-Lüma’*, 453.

mantık ile yaklaşmayı doğru bulmamakta ve bunları inkâr ederek ve kötöleyerek karşı çıkanların fitneye düşüp helâk olacaklarını belirtmektedir.¹⁸ Baklî, şatahât kavramını açıklarken Serrâc'ın eserinde zikrettiği şath tanımına küçük bir ekleme yaparak onu şöyle nakleder: “Yaşanılan şiddetli coşkunluk hâlinde dilin söylediği, iddia ile karışmış ancak sahibinin şerh etmesiyle anlaşılır hâle gelebilen sûfinin sadrından diline dökülen sözdür.”¹⁹

Yatağı dar bir nehirden kenarlara taşan suya Arapçada “şataha” denildiğinden söz eden Serrâc, onu, mübtedilerin, gaye ve kemâle ermesi istenen kimselerin hâli olarak kabul eder.²⁰ Ona göre “sûfinin kalbinden taşan bu sırlı sözlerin hakikatini ise bizzat tecrübeyi yaşayanlar ve söz konusu ilimde derinleşmiş olan ehil kimseler anlayabilir.”²¹ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî'den (ö. 505/1111) önce yaşamış sûfilerden Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzî (ö. 180/990), Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî (465/1072) ve Ebü'l-Hasen Alî b. Osmân el-Cüllâbî Hücvîrî (ö.465/1072) gibi sûfiler, şathiye türü ifadeleri eserlerine almamışlardır. Öyle ki bunlardan Kelâbâzî, bazı konularda Hallâc-ı Mansûr'dan bir söz naklettiğinde belirli bir

¹⁸ ay.; Serrâc, *el-Lüma'*: *İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1977), 443.

¹⁹ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, çev. Kasım Mir Âhorî (Tahran: İntişârât-ı Âzâdmehr, 1389), 124.

²⁰ Serrâc, *el-Lüma' li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*, 458. Serrâc, *el-Lüma'*: *İslâm Tasavvufu*, 453.

²¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 453.

kesimin tepkisinden ötürü ondan “Ebü’l-Muğîs” veya “Hüseyin b. Mansûr” şeklinde söz eder.²² Ancak şu da belirtilmelidir ki bu hususta Kuşeyrî’nin tavrı diğerlerine nazaran daha belirgindir. Zira o, eserinde şatahât nev’i sözlere yer vermemekle birlikte hikâyelerini naklettiği seksen üç sûfî arasında Hallâc’dan bahsetmez.²³ Diğer yandan *Risale-i Kuşeyrî*’de Zünnûn-ı Mısırî (ö. 245/859 [?]) ve Bayezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]) gibi şatahâtıyla meşhûr sûfilerin biyografilerine yer verildiği hâlde onların şatahâtı zikredilmez.²⁴

Rûzbihân-ı Baklî’nin, şatahât terimi hakkında yapmış olduğu şu yorumda, sûfilerin sadırlarından dillerine dökülen bu sözleri istemsiz olarak sarf ettiklerine, bu durumun birtakım hâllerin yaşanması ve Hak Teâlâ’nın lütfu sonucunda meydana geldiği sonucuna ulaşılır:

Âşığın üzerine ünsiyet galip olduğunda, Hak Teâlâ ona cemâl sıfatıyla görüldüğünde ve Cenâb-ı Hakk’ın âşığa kurb ve kurb-i kurb ile ünsiyet buldurması, visalinin güzelliğini lütfetmesi, hârikulâde esrârını ortaya çıkarması, imtihân makamından kurtarması, muhabbet şarabıyla sarhoş etmesi ve gözlerinden perdeleri

²² Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 22, 231.

²³ bkz. Abdülkerim b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâle: Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, ed. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 63.

²⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 13. Ayrıca bkz. Mustafa Çakmaklıoğlu, “Hallâc’ın ‘Ene’l-Hakk’ Sözü Bağlamında Mevlânâ’nın Şatahât Yorumu”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6,15 (2005): 191-223; Hasan Basri Demir, “Bâyezîd-i Bistâmî ve Tasavvuf Anlayışı” (Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, 2020).

kaldırması sonucunda onda basit nurları ve inbisat parıltıları âşikâr olur, Hak (c.c.) ile sevinç bulmak onu kendinden geçirir ve böylece tatlı vecd hâli ile iddiayla karışık meçhûl ifadelerle sırrı ifşâ eder.²⁵

Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520/1126), *Sevânihu'l-Uşşâk* adlı eserinde sûfîlerin şatahâtını meyveye benzetmekte, “يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ” Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler”²⁶ âyetindeki “ب” harfinin noktasının tohum olduğunu ve büyüyünce meyve ile tohumun aynı şey haline geldiğini, dolayısıyla bu sözlerin Allah’ın (c.c.) sözleri olduğunu ifade etmektedir.²⁷

Serrâc’la benzer bir yaklaşım sergileyen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) şatahâtı, dilin taşıyamadığı ve bu söze sığmayan derûnî tecrübe şeklinde yorumlar.²⁸ Hatta bazı zamanlar kendisinden de bu nev’i ifadelerin sâdır olduğunu ifade eder.²⁹ Sekr (mânevî sarhoşluk) hâlinde sâdır olan sözlerin daha tatlı ve neşeli olduğunu ifade eden Mevlânâ, sekr hâlini yaşamadan serdettiği sözlerini tatsız-tuzsuz olarak vasıflandırır.³⁰

²⁵ Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, 124.

²⁶ Mâide 5/54.

²⁷ Ahmed Gazzâlî, *Sevânihu'l-Uşşâk (Âşıkların Hâlleri)*, çev. Turan Koç (Ankara: Hece Yayınları, 2016), 76.

²⁸ Dillerin ve sözlerin tasavvufî deneyimi ifade etmede yetersiz kalması hususunda Mevlâna’dan nakledilen sözleri için bkz. İbrahim Emiroğlu, *Sûfî ve Dil, Mevlâna Örneği* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 123-152; Tofigh H. Sobhânî, “Mesnevî’de Söz Söyleme Engelleri”, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni, Bildiriler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 137-142.

²⁹ Onlardan bir tanesi şöyledir: “Bugün olmayacak işlere giriştim, savaşı arıyorum; sarhoşların sözlerine aldırış etme, saçma sapan sözler söylüyorum.” bkz. Mevlâna Celâleddin-i Rumî, *Dîvân-ı Kebîr I-VII*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), III: 247.

³⁰ Mevlâna Celâleddin-i Rumî, *Dîvân-ı Kebîr*, II: 367.

3. Kur'ân-ı Kerîm, Hadis ve Sahâbe Sözlerinde “Şatahât” Var Mıdır?

Baklî'nin *Mantiku'l-Esrâr* adlı eserinin mukaddime kısmında şer'î ilimleri dört kategoride zikretmesi ve *Meşrebü'l-ervâh* isimli kitabının şath bölümünde Serrâc'dan pasajlar nakletmesi, mezkûr konuda Serrâc-vâri bir çizgiyi takip edeceğine işâret etmektedir. Baklî, şatahâtın esasının, ilk bakışta anlaşılmayan Kur'ân, hadîs ve evliyânın ilhâmları olmak üzere üç kısım olduğunu ifade etmektedir. O, sûfîlerin şatahâtını yorumlamaya geçmeden önce, şatahâtın temelini Kur'ân ve hadîs olduğunu belirterek bu minvaldeki sözlerini meşru bir zemine oturtmaya çalışmaktadır. Nitekim o, söz konusu bağlamda müteşâbih âyetler, birtakım hadisler ve sahâbenin sözlerinden şu kısa pasajları nakletmekte ve bunları beyân etmektedir:

Kur'ân-ı Kerîm'deki müteşâbihâtta sayılan “يد”, “سمع”, “استواء”, “رجل”, “وجه” gibi haberî sıfatlar ile hurûf-ı mukattaayı anlaşılma zorluğu açısından şathiyye çerçevesinde ele alan Baklî,³¹ Hak Teâlâ'nın şeriat dili ile avama (halka), hakikat dili ile de havassa (seçkin kullara) hitap ettiğini ifade eder. Ona göre avam, mârifet ve vuslat ehlinin işâret ettiği kâinata meydana gelen hârikulâde olayların hakikatine yabancısıdır. Çünkü onlar, makamları ezeli

³¹ Hüseyin Altuntaş, "Rûzbihân el-Baklî'nin (ö. 606/1209) Arâisü'l-Beyân İsimli Tefsirinde Müteşâbihât" (Yüksek Lisans, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2021).

müşahede olan ve rabbânî ilimde derinleşen kimselerin bilebileceği haberî sıfatlardır.³²

Hurûf-ı mukattaayı “Hakk’ın (c.c.) şatahâtı” olarak ifade etmenin mümkün olduğunu ifade eden Baklî, Allah Teâlâ’nın bu harfler ile sıfatların esrârından, Zât’ın celâlinin hakikatlerinden ve aşk, şevk, muhabbet, mârifet, tevhîd, aynü’l-sermediyyet, aynü’l-ezeliyyet ve cemâl ile celâl libâsındaki mutlak sırdan haber verdiğini belirtir. Ona göre bu harfler, sadece Muhammed (s.a.s.), Âdem (a.s.), İbrahim (a.s.), Mûsa (a.s.), İsâ (a.s.), İsrâfîl (a.s.) Cebrâîl (a.s.) ile sahâbe, tâbiîn, evliyâ, mukarrebîn, ârif ve meşâyih olan sûfîler gibi ümmetin seçkin sâdık kullarının bileceği ilimdir. Zâhir ehline mezkûr ilimde bir pay yoktur. O, böyle bir ilmi sadece zikredilen zümrenin bileceğine delalet eden birtakım âyet-i kerîmelerin olduğunu ifade etmektedir.³³

Rûzbihân-ı Baklî de hurûf-ı mukattaayı diğer konularda olduğu gibi tabiât unsurlarından istifâde ederek sembolik dil ile şatahât bağlamında izah etmeye çalışmıştır. Nitekim o, “ر” harfinin âleme ayna olan sıfatların remzî olduğunu, “ميم” harfinin ise ezeli kaynaktan fiillerin sırları üzerine akan muhabbet denizinin suyunu sembolize ettiğini ifade etmektedir.³⁴

³² Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 86-87.

³³ bkz. Âl-i İmrân 3/7.

³⁴ Baklî, *Mantıku'l-Esrâr bi-Beyâni'l-Envâr*, çev. Kâsım Mîr Âhorî (Tahran, 1340), 32-34; Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 80-83.

Baklî'nin şatahât olarak ele aldığı hadîs-i şerîfler şunlardır: *Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı.*,³⁵ *Rabbimi en güzel sûrette gördüm.*,³⁶ *Kürsü iki ayağın konulduğu yerdir.*,³⁷ *Parmaklarının soğukluğunu iki göğsüm arasında hissettim.*³⁸ Naklettiği hadis-i şerîfleri “وضع القدم على جهنم” ve “الضحك”، “الصلاة”، “الاستلقاء” başlığı altında ele alan Baklî, bunların sıfatlar hakkında zikredilen ezeliyyeti ifşâ etmekten ibâret olan hadisler olduğunu ifade eder. O, Resûlullâh'tan (s.a.s.) ve ashâbından sâdır olan, dikkatleri cezbeden anlaşılması zor bu nev'i ifadelerin iltibâs makamında muhabbet ve aşk sarhoşluğunun galip gelmesi sonucunda meydana geldiğini söyler. Ona göre, şâhid Hakk'ı (c.c.) Hak (c.c.) ile müşahade ettiği zaman Allah Teâlâ ona sıfat ve fiillerindeki ezeliliğini gösterir.

Baklî'nin *Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı*³⁹ hadis-i şerîfini şatahât çerçevesinde nasıl yorumladığı mevzuşuna geçmeden önce şunu belirtmeliyiz ki Gazzâlî, sözü edilen hadis ve diğer birtakım meşhûr sözlerin herkesin anlamaya tahammül edeceği

³⁵ Bu hadis-i şerîf daha önceki bölümlerde zikredilmiştir. Ayrıca mezkûr hadis-i şerîf'in Türk şiirinde nasıl işlendiği hususunda bkz. Ahmet Karakuş, *Modern Türk Şiirinde Tasavvuf* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021), 78.

³⁶ Tirmizî, “Tefsir”, 39.

³⁷ İbn Abbas'dan (r.a) mevkuf olarak rivayet edildiğine göre; “Kürsü iki ayağın konulduğu yerdir. Arşa gelince ne kadar olduğunu kimse bilemez.” <https://hadeethenc.c.om/tr/browse/hadith/6330>, Erişim tarihi: 15.02.2023.

³⁸ Ebû 'Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, ed. Şu'ayb el-Arna'ût vd. (Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle, 1996), V: 243.

³⁹ age. III: 323.

sözler olmadığını vurgulayarak tevhîd ehli kimsenin durumunu şöyle izah eder:

Muvahhidin hareketleri dünya semâsındandır; duyarları, algıları bunun üstünde olan bir semâdandır. Bu kimse akıl semâsından mahlûkatın mi'râcının sonuna, ferdâniyyet memleketinden tâ yedi tabakaya kadar yükselir. Sonra vahdâniyyet tahtında oturur ve oradan göklerinin tabakalarına emri tedbir eder. Artık bakan, bu hale baktıkça dilini salıverir: 'Allah Adem'i Rahmân suretinde yarattı' der. Fakat bilinmelidir ki bu söz te'vîle muhtaçtır. Tıpkı 'Ben Hakk'ım (c.c.)', 'Kendimi tesbih ederim.' sözleri gibi. Hatta Peygamber'in (s.a.s.); 'Ben onun, kulağı, gözü, dili oldum.'⁴⁰ sözlerinin de te'vîle ihtiyacı vardır. Artık burada beyânı durdurmak istiyorum. Çünkü senin bundan fazlasına tahammül edeceğini sanmıyorum.⁴¹

Baklî, Peygamber'in (s.a.s.), *Rabbimi en güzel sûrette gördüm*.⁴² hadis-i şerîfini serdetmesinin arka planında ma'sûk'un yani Hak Teâlâ'nın âşık için koymuş olduğu bir kanun olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Cenâb-ı Hak, sıfatlarındaki zâtının iltibâs makamında Hz. Muhammed'in (s.a.s.) tevhîd kaynaklarına yönelik şevkini meydana getirmek için fiillerini ezeliîliğiyle süsledi ve hâdislik görüntüsüyle beraber fiillerinin aynasındaki ezeliî cemâliyle onu cezbetti (kendisine çekti).⁴³ Diğer yandan o,

⁴⁰ Hadisin tam metni için bkz. Buhârî, "Rikak", 38. Ayrıca bkz. <https://hadeethenc.c.om/tr/browse/hadith/6337>, Erişim tarihi: 15.02.2023.

⁴¹ Gazzâlî, *Mişkâtü'l-envâr*, 37.

⁴² Tirmizî, "Tefsir", 39.

⁴³ Baklî, *Mantuku'l-Esrâr bi-Beyâni'l-Envâr*, 35. Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 85.

Hakk'ın (c.c.) yeryüzüne inmesini, kâinatta ezeli müşahade ehli için (fiilî sıfatları yönüyle) ortaya çıkması şeklinde yorumlamaktadır. Hz Peygamber'in, *Parmaklarının soğukluğunu iki göğsüm arasında hissettim* hadisini ise doğrudan ve yakîn olarak bekâ'nın müşahade gölgesinde parmaklarının soğukluğunu bulması olarak te'vîl etmektedir.⁴⁴

Bu noktada ele alınacak bir diğer hadis-i şerîf ise hem tasavvufî yönden hem de hadis⁴⁵ ve kelâm açısından problem teşkil eden *Kürsî iki ayağın konulduğu yerdir* hadisidir. Arş ve kürsünün ceberût ve melekût âleminden ibaret olduğunu söyleyen Baklî, kürsünün Allah Teâlâ tarafından melekût ehli için ezeli bulutların üzerine yerleştirildiğini ifade etmektedir.⁴⁶

Baklî, hadisleri şatahât bağlamında te'vîl ederken sıklıkla Allah Teâlâ'nın sonradan yaratılan varlığa tecellîsinin zâtı itibariyle ile olmayıp fiil ve sıfatları yönüyle olduğunu⁴⁷ ve O'nun (c.c.) bunlar dışında bir teşbîh ve tecsîmden münezzeh olduğunu

⁴⁴ Baklî, *Mantku'l-esrâr bi-beyâni'l-envâr*, 35.

⁴⁵ Hadis ilmi alanında şöyle yorum yapılmaktadır: “Kürsü iki ayağın konulduğu yerdir. Yani: Allah Teâlâ'nın kendi nefesine nispet ettiği Kürsü Allah Teâlâ'nın iki ayağını koyduğu yerdir. İbn Abbas'ın (r.a) zikrettiği bu mânâ Ehl-i Sünnet arasında meşhûrdur. Ondan rivayet edilen Kürsü'nün ilim olması ise sahîh değildir. Hasan'dan rivayet edilen Kürsü'nün Arş olduğu zayıf olup, sahîh değildir” bkz. <https://hadeethenc.c.om/tr/browse/hadith/6330>, Erişim tarihi: 15.02.2023.

⁴⁶ Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 85.

⁴⁷ Allah Teâlâ'nın sıfat ve fiilleri vasıtasıyla varlığa tecellî etme hususunu modern şiirlerde de görmek için bkz. Ahmet Karakuş, “Feyzi Halıcı Şiirinin Tasavvuf Bağlamında İncelenmesi”, *SEFAD*, 46 (2021): 1-22.

vurgulamaktadır. Nitekim o, söz konusu yorumlarından birinde Hak Teâlâ'nın bütün yönlerden bir olduğunu, her an yeni bir tecellî (yaratma) hâlinde olduğunu, bunun Hakk'ın (c.c.) kullarına en büyük lütfu olduğunu, Cenâb-ı Hakk'ın bir eş veya çocuk edinmediğini, bütün mânâlarda hadis ehlinin yöneldiği şeylerden münezzehe olduğunu ve O'nun ehâdiyyetinin gücü ve kudretinin zuhûru karşısında seçkin kulların akıllarının hayrette kaldığını ifade etmektedir.⁴⁸ Baklî, bazı âyet-i kerîmeleri aktararak bu minvaldeki sözlerini kuvvetlendirmektedir.⁴⁹

O, Hz. Ebû Bekîr'e (r.a.) nisbet edilen şu sözü şatahât kâbilinde değerlendirmektedir: "O'nu (c.c.) idrâk etmekten duyulan acîzlik de bir idrâktir." Baklî'ye göre, hakikatte ezeli olan varlığın künhünü idrâk etmek mümkün değildir. Hâdis olan bir varlık, muhdes olan bir âlemde kadîm olan Hakk'ı (c.c.) tam olarak idrâk edemez. O, mezkûr sözün şath olan kısmının; 'idrâk etmekten âciz olma sebebini idrâk etmek' olduğunu ifade ederek bu durumu şöyle izah eder: Tâlib, âcizlik sıfatından fenâ bulup matlûba dönüşerek kendisini idrâk eder ve akabinde 'aynû'l-bekâya vararak orada bâkî olur. Burada kendi kendisini gören tâlib, benliğini Hakk'ın (c.c.) varlığında yok eder. Ârif, mar'ûfun (Hak Teâlâ'nın) sıfatları ile sıfatlanır ve ma'rûfu O'nun (c.c.) ile tanır. Baklî, bu tür bilmenin ve bekâda dolaşmanın gönül gözü ile

⁴⁸ Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 86.

⁴⁹ Şûrâ 42/11; İhlâs 112/4.

olabileceğini, aksi takdirde hâdis olan bir şeyin ezeli varlık ile birlikte olmasının mümkün olamayacağını zikreder.⁵⁰

Aynı minvalde Kelâbâzî, Hz. Ömer'in (r.a.) "Kalbim Hak Teâlâ'yı gördü."⁵¹ sözünü onun sırrının sarhoş olması sebebiyle söylediğini belirtir. Ona göre sırrın sarhoşluğu, Cenâb-ı Hakk'ın (c.c.) ezeli cemâl müşahedesinin sırra tesâdüf etmesi sonucunda meydana gelir. Genel anlamda sûfîler, Allah Teâlâ'nın dünyada baş gözü ile görülemeyeceğini savunurlar. Ancak onlardan bazıları *Gözün gördüğünü kalp yalanlamadı*⁵² âyetine vurgu yaparak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hakk'ı (c.c.) baş gözü ile değil de kalp gözü ile gördüğünü zikrederler.⁵³ Örneğin Sülemî, *Hakâ'iku't-tefsîr* isimli eserinde âyet-i kerîmede işâret edilen kalbî görmeyi, müşâhede hâlinde Cenâb-ı Hakk'ı baş gözüyle görme olarak te'vîl ederken,⁵⁴ Kuşeyrî *Letâ'ifü'l-îşârât* adlı eserinde Hak Teâlâ'nın kâinatta tezâhür eden tecelliyâtının görülmesi olarak yorumlamaktadır.⁵⁵

⁵⁰ Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 86-87.

⁵¹ Ebû Muhammed Nüreddin Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İFAV Yayınevi, 2017), 93; Fatma Pınar, "Allah'ın Görülemeyeceği Görüşünün Temellendirilmesinde 'el-Muğnî' Örneği", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, 2 (2019): 257-279.

⁵² Necm 53/11.

⁵³ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, 84.

⁵⁴ Sülemî, *Hakâ'iku't-tefsîr*, II: 285.

⁵⁵ Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât* (Beyrut: Daru'l-İlmiyye, 2000), 3: 249.

Baklî, âyette zikredilen görmenin bakmak mânâsına geldiğini, buradaki gözün bedenın değil ruhların gözü olduğunu, aksi durumda kalbî görmeye işaret eden⁵⁶ âyet-i kerîmeyi inkâr ve Cenâb-ı Hakk'ın Mûsâ'ya (a.s.) *Sen beni göremezsın*⁵⁷ buyruğuna başkaldırı olabileceğini ifade etmektedir.⁵⁸ Ayrıca Baklî de Kuşeyrî gibi bu görmenin tecelliyâtın başka bir şey olmadığını vurgulamaktadır. Nitekim o, Hakk'ın (c.c.) dağa tecellî etmesi ve dağın paramparça olması olayına işârî açıdan yaklaşarak aslında buradaki tecellînin Hz. Mûsâ'da (a.s.) meydana geldiğini ve onun Hakk'ın tezâhürü sonucunda benliğinin yerle yeksân olduğunu ve bunun nihâyetinde, *Siz bekleyin, (şu uzakta) bir ateş bulunduğunu fark ettim*.⁵⁹ dediğini zikretmektedir.

Hülasa Baklî, şathiyye olarak nitelendirdiği Hz. Ömer'in (r.a.) sözünü mânevî sarhoşluk bağlamında ele alarak şath kabilinden bu sözlerin arka planda tenzîh ve tahkîki barındırdığını ifade eder ve daha sonra aktaracağı sûfîlerin şatahâtına meşru bir zemin hazırlar. Yani o, sûfîlerin, bu sözleri Hakk'ın (c.c.) varlığının tecellîsini temâşâ ettikleri esnada söylediklerini, akabinde -sahv hâlinde- tevbe ettiklerini zikrederek henüz eserin ilk bölümünde sûfîlerin mâzûr görülmesi gerektiğine işâret etmektedir.

⁵⁶ Necm 53/11.

⁵⁷ A'râf 7/143

⁵⁸ Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 88.

⁵⁹ Tâhâ 20/10.

Hız. Osman'ı (r.a.) temkîn ehli olarak niteleyen Şeyh-i Şattâh, onun dünyalık zenginliğine karşı sergilediğı fiilî tavrını şatahât kapsamında ele almaktadır. Zira ona göre Hız. Osman (r.a.), âlemin mülk hazinelerine sahip olmasına rağmen bunlardan -vebenliğinden- tamamen soyutlanarak Hakk'ın (c.c.) istediğı ahlâk kisvesine⁶⁰ bürünmüştür. O, Hız. Süleyman'a (a.s.) ithâfen buyurulan âyet-i kerîmede⁶¹ Osman'nın (r.a.) durumuna işâret edildiğini, onun böyle bir dünyalık güce tamamen yüz çevirerek çok az insanın gerçekleştirebileceğı bir davranış ve ilk bakışta anlaşılması güç olan fiilî bir şatahât tutumu sergilediğini ifade etmektedir.⁶²

Hız. Ali'nin (r.a.) de dinî ilimler denizine daldığını ifade eden Baklî, muhtemelen Serrâc'dan iktibâs ettiğı Cüneyd-i Bağdâdî'nin onun hakkındaki sözlerini şöyle aktarmaktadır:

Allah kendisinden razı olsun, Emirü'l-mü'minin Hız. Ali eğer harplerle meşğûl olmasaydı bizim bu (tasavvuf) ilmimize dair pek çok manayı (incelikleri) bize aktarırdı. Çünkü o, kendisine ilm-i ledün verilmiş birisiydi. İlm-i ledün ise Hızır'a (a.s.) özgü olan bir ilimdir.⁶³

⁶⁰ Bu hâl, tasavvufî ıstılâhta, insan-ı kâmil kavramıyla açıklanmaktadır. Nitekim sûfilere göre insanın Allah'ın (c.c.) halîfesi olması demek, O'nun (c.c.) ahlâkıyla ahlâklanması ve sıfatlarıyla muttasıf olması demektir. Bu hususu gerçekleştiren insân-ı kâmidir. Geniş bilgi için bkz. Uludağ, "Kemâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2022, XXV: 200.

⁶¹ Sâd 38/35-38.

⁶² Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 89-90.

⁶³ Serrâc, *el-Lüma'*, 179.

Baklî, Hz. Ali'nin (r.a.) “Hak Teâlâ'yı gördüğümden beri O'nun varlığı hususunda şüphe etmedim.”⁶⁴ sözünün kurb-ı kurb makamında Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını sıfatlarıyla, zâtını zatıyla idrâk ederek ve şeytan ile nefsin vesveselerini ortadan kaldırarak müşâhede edilmesinden haber verdiğini belirtmektedir. Sekr hâlinde böyle bir müşâde hâlini yaşayan kimsenin aynı zamanda sahv hâlinde de kalp penceresinden ezelî nûra bakacağını söyler.⁶⁵

Baklî, Hz. Ali'nin (r.a.) “Perde kalksa yakînim artmazdı.” ifadesini şöyle yorumlamaktadır: Şayet mahlûkatın gözünden - yaratılmışlık- perdesi kalksa -yine de- yakînim üzerine bir yakîn eklenmez.⁶⁶ O, her an Hakk'ı (c.c.) Hak (c.c.) ile gözetleyen biri gibi gaybı müşahede halinde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu sözünün Hz. Ali'ye (r.a.) “Rabbini gördün mü?” şeklinde sorulduğunda verdiği, “Görmediğim bir Rabbe hiç ibadet etmedim.” cevabının bir açıklaması niteliğinde olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷

Baklî, Hz. Ali'nin (r.a.) Hak Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de kullarına tecellî ettiğine dair aktardığı sözünü şatahât kapsamında değerlendirmektedir. Baklî'ye göre Allah Teâlâ avâma hitabıyla,

⁶⁴ Ayrıca bkz. Şerîf Radî, *Nehcû'l-Belâğâ*, ed. Abdülbâkî Gölpınarlı (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 90.

⁶⁵ Baklî, *Mantûku'l-esrâr bi-beyânî'l-envâr*, 37.

⁶⁶ ay.

⁶⁷ ay.; Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 91.

havâssa ise sıfatları ile tecellî eder. O aynı zamanda, Kur'ân-ı Kerîm'in harflerini, seçkin âriflerin kalplerine sevinç şaraplarının serpiştiği kadehler olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu şarap, müşâhede ile mânevî sarhoş olmak, mükâşefe ile uçmak, tevhîd meydanında şaşkın şaşkın dolaşmak, Kur'ân bineğiyle irfân mâdenlerine, irfân bineğiyle de Kur'ân madenine doğru yürümek için içilir.⁶⁸

Hiz. Mûsâ'ya (a.s.) bir ağaçtan, *Ey Mûsâ! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım: İnnî enellâh*⁶⁹ diye hitap eden Hak Teâlâ'nın emrinin aynü'l-cem' den haber verdiğini ifade eden Baklî, bütün bu ifadeleriyle sûfîlerin, Kur'ân okurken veya dinlerken Rablerinin ezeli cemâl sıfatını müşâhede ettiklerini ve kendi benliklerini yok ederek Hakk'ın (c.c.) sesini işittikleri için hayretler içerisinde kendilerinden geçerek ilk bakışta anlaşılmayan paradoksal ifadeler kullandıklarını zikreder.⁷⁰

4. Tartışma ve Değerlendirme

Rûzbihân-ı Baklî'nin sûfîlerin şatahâtını yorumlamadan önce böyle bir metot benimsemesinin arka planında birtakım sebeplerin olabileceği söylenebilir. Bu nedenlerin, şu sorulardan hareketle açıklanması durumunda daha iyi anlaşılabilir.

⁶⁸ Baklî, *Şerh-i Şathiyyât*, 91.

⁶⁹ Kasas 28/30.

⁷⁰ Baklî, *Mantukü'l-Esrâr bi-Beyâni'l-Envar*, thk. Seyyid 'Alî Mîrbâkîrî (Tahran: İntişarâti Sohni, 1393), 37-38.

mülâhaza edilmektedir: “Baklî’nin, üzerinde önemli bir te’siri olan Serrâc gibi tasavvufu, bir ‘din ilmi’ olarak vazetme amacı var? Yoksa bu çabası, *Mantuku’l-esrâr* ve *Şerh-i Şathiyyat* isimli eserlerinde naklettiği sûfîlerin şathiye ifadelerine ve kendisinin *Keşfü’l-esrâr* adlı eserinde aktardığı şatahât ifadelerine meşrû bir zemin hazırlamak için midir? Ya da halkın tepkisini çekmeden ön yargıları kırarak şatahâtın anlaşılmasını sağlamak amacıyla mı bu tarz bir yaklaşım sergilemiştir?”

Değerlendirmeye geçmeden önce şunu belirmeliyiz ki, bu üç soruya da olumlu yönde cevap verilecektir. Çünkü onun eserlerinde benimsediği metot, bu üç ihtimali de taşır niteliktedir. Konuyu fazla dağıtmadan soru ve cevap değerlendirmesine geçmek yerinde olur.

İlk soruya yanıt olarak, Rûzbihân-ı Baklî’nin, üzerinde önemli bir te’siri olan Serrâc gibi tasavvufu, bir ‘din ilmi’ olarak vazetme amacı taşıdığı söylenebilir. Çünkü Baklî, sûfîleri müdâfaa etmek ve onların şatahâtını mâzur gösterebilmek için Kur’ân, hadis ve sahâbe sözlerinden şathiye niteliğinde örnekler aktarmış ve onlarla ilgili makul çerçevede yorumlar yapmıştır. Onun tasavvufa ve mutasavvıflara karşı bu savunmacı yaklaşımı, takip ettiği sûfî şahsiyetlerin etkisine bağlanabilir. Bu zâtlardan birisi de Baklî’nin şatahât terimini ele alırken kendisinden çokça istifade ettiği ve birtakım pasajlar naklettiği Serrâc’tır.

Serrâc, ilimleri Kur’ân, sünnet ve hikmet olarak üç kısma ayırmıştır. Öyle ki o, tasavvufun şer’î ilimlerden ayrı olmadığını hatta tasavvufun meşrûluğu ‘zâhirî’ ilimlerle ortak yönleri sahip olmasına dayansa bile, kişiye sağladığı ‘fayda’ bakımından onlardan daha üstün olduğu yönünde savunmacı bir yaklaşım sergilemiştir. Onun bu tavrı, şatahât konusunda da görülmektedir. Şath kelimesine ilk defa onun *el-Lûmâ’* adlı eserinde rastlanmaktadır. Zira ondan önce yaşamış olan Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî (ö. 283/896), Ebû Sâid el-Harrâz (ö. 277/890 [?]) ve Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932) gibi sûfîler bu kavramı hiç kullanmazken, onunla aynı dönemde veya ondan sonra yaşamış olan Kelâbâzî (ö. 380/990), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Abdülkerîm el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Hücvîrî (ö. 465/1072) gibi mutasavvıflar ise şath yerine “iddia” terimini seçmiş, şathiye sahibi sûfîleri “iddia sahibi sûfîler” olarak nitelendirmişlerdir. Serrâc ise Bâyezîd Bistâmî (ö. 234/848 [?]), Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946) gibi birkaç sûfinin şatahâtını âyet ve hadislerle destekleyerek uzlaşmacı bir dille izah etmeye çalışmıştır.⁷¹ Benzer tavır Baklî’de de müşâhede edilmektedir. Ancak o, sûfîlerin şatahâtını âyet ve hadislerle desteklemek yerine bizzat Kur’ân, hadis ve sahâbe sözlerinde şatahât olduğunu

⁷¹ Bâyezîd-i Bistâmî’nin şatahât sözlerini açıklamak için kaleme alınan ilk şerh örneğinin Cüneyd-i Bağdâdî’ye ait *Şerh-i Şathiyyât-ı Ebî Yezîd-i Bistâmî* adlı eseri olduğu anlaşılmaktadır. Bilgi için bkz. Halil Baltacı, “Tasavvufi Tecrübenin Tezahürü: Tasavvufta Şathiye Meselesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 47 (2021): 219-243.

ifade ederek ve bunları yorumlayarak Serrâc'ın şatahât hususundaki tutumunu daha ileri bir boyuta taşımıştır.

İslâm düşünce tarihinde yaşanan olaylara ve takınılan tavırlara bakıldığında her bir ferdin, grubun veya fikir siteminin şer'î ilimler nezdinde kendi konumunu belirleme, ortaya attıkları görüşlerine meşru bir zemin bulma ve bunu karşı tarafa kabul ettirebilme açısından Kur'ân ve sünnetle olan bağlarını gösterme çabası içerisinde oldukları görülmektedir. Bu zümrelerden birisi olan sûfîler de görüşlerini doğrudan veya dolaylı olarak Kur'ân ve hadisle destekleyerek açıklamaya çalışmışlar, Kur'ân'ın hem zâhiri hem de bâtinî olmak üzere iki yönünün bulunduğu vurgu yaparak onun bâtınının ancak mârifetullah'a ulaşan ehl-i sûfiyyenin gönül âlemlerindeki zenginlikle elde edileceğini düşünmüşlerdir. Baklî de şathiyeleri şerh etmeden önce şatahâtın Kur'ân ve hadisle olan bağlantısına vurgu yaparak ve bunların ancak dinde derinleşenlerin anlayabileceği ifadeler olduğunu belirterek bu tür söylemleri meşru bir zemine oturtmaya çalışmış ve zâhir ulemâ ile halkın tepkisini azaltmayı amaçlamıştır.

İslâm tasavvuf tarihi bakımından önemli bilgiler içeren *Mantiku'l-esrâr* ve *Şerh-i Şathiyyat* isimli eserler, şatahât konusunun genişçe işlendiği kitaplardır. Baklî bu eserlerinde şatahâtın esasının, ilk bakışta anlaşılmayan Kur'ân, hadis ve evliyâ ilhâmları olduğunu belirtmektedir. Onun bu ifadeleri daha en başında sûfîlerin söylemlerini ve onlar hakkında yapacağı

yorumları meşrû bir zemine oturtmaya çalıştığına işâret etmektedir. Asıl olarak burada dikkatleri çeken husus, kendisinin *Keşfü'l-esrâr* adlı eserinde aktardığı şatahât sözlerine meşrû bir zemin hazırlamak için mi böyle bir tavır takındığıdır. Busoruya verilebilecek en güzel cevap, Bakli'nin üç eserinin yazılış tarihlerinin karşılaştırılmasıyla gerçekleştirilebilir. O, *Mantıku'l-esrâr*'ı mîladî 1174, *Şerh-i Şathiyyât*'ı 1175, *Keşfü'l-esrâr*'ı ise 1184 yılında kaleme almıştır. Görüldüğü üzere bu tarihler, kendisinin *Keşfü'l-esrâr* adlı eserinde aktardığı şatahât sözlerine meşrû bir zemin hazırlamak için de böyle bir çaba içerisine girişmiş olabileceğine işâret etmektedir.

Bu noktada, “Hz. Peygamber’in (s.a.s) şatahât türü ifadeler kullanması, ismet sıfatına ters düşer mi?” gibi bir soru da sorulabilir. Aslında bunun cevabı metin içerisinde verilmektedir. Nitekim Baklî, hadisleri şerîate aykırı olarak görünen sözler değil de ilk bakışta anlaşılmayan muğlak ve müphem ifadeler olarak ele almıştır. Onun bu yaklaşımı, Hz. Peygamber’in (s.a.s) şatahât türü ifadeler kullanmasının ismet sıfatına ters düşmeyeceğini göstermekte ve aynı zamanda sûfîlerin sözlerinin de müphemlik ve muğlaklık bakımından değerlendirilmesi gerektiğine işâret etmektedir.⁷²

⁷² Baklî, *Mantıku'l-Esrâr bi-Beyâni'l-Envâr*, 34-35.

Nihaî olarak metinde dikkatleri çeken ve cevaplandırılmasını gerekli gördüğümüz bir husus daha vardır ki o da, hurûf-ı mukattaanın şatahât olduğunu ifade eden Rûzbihân-ı Baklî'nin, hurûfilikle bir bağlantısının olup olmadığıdır.

İlm-i hurûf'un İslâm coğrafyasında büyük bir ilgiyle karşılanmasında Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815-16 [?]), Zünnûn-ı Mısırî (ö. 245/859 [?]), Sehl et-Tüsterî (ö. 283/896), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946), Abdülkâdir-i Geylânî (ö. 561/1165-66), Şehâbeddin es-Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191), Ahmed b. Ali el-Bûnî (ö. 622/1225) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) gibi isimlerin etkisi olduğu görülmektedir. Bu sûfîlerin Fazlullah-ı Hurûfî'nin (ö. 796/1394) önderliğinde Hurûfilik akımının da temelini teşkil ettiği ifade edilmektedir.

Sünnî İslâm düşüncesinde başlangıçta hurûfî bir eğilim yokken bâtinî yorumlar yapmayı seven sûfîlerin geniş halk kitleleri katında itibar görmesiyle hurûfî temayüller yayılmaya başlamıştır. Mutasavvıfların bu yöndeki kaynağının Şîî fikriyât olduğunda şüphe olmadığı, Ma'rûf-i Kerhî'nin bu yöntemi İmam Ali er-Rızâ'dan öğrendiğini söylediği rivâyet edilmektedir.⁷³

⁷³ Mehmet Emin Bozhüyük, "Hurûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1998, XVIII: 397-401.

Sonuç itibariyle, Baklî'yi hurûfilik içinde değerlendirmek mümkün değildir. Bu durumun sebeplerinden birisi müellifin yaşadığı zaman dilimi ile hurûfliğin ortaya çıkıp yaygınlaştığı dönem⁷⁴ arasında zamansal açıdan fark olmasıdır. İkincisi ise Baklî, hurûf-ı mukattaanın müteşâbihâtta olduğunu söylerken hurûfiler “müteşâbih değil muhkem olduğunu savunurlar, sayısı on dördü bulan bu harfleri de insanın yüzündeki hatlarla ilişkilendirerek açıklarlar.”⁷⁵

Sonuç

Tasavvuf ilminin ıstılahlarına ve şathiye türü ifadelerin kompleks yapısına âşina olmayanlar, bu tür ifadelerin serdedilmesine karşı çıkmışlardır. Sûfilerin de tarih boyunca şatahât konusunda ittifak ettikleri söylenemez. Sûfilerin bir kısmı şathiyelerin anlatılmamasını, yaygınlaştırılmamasını tavsiye ederken diğer bir

⁷⁴ “Hurûfliğin temeli, eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleyen anlayışa dayanır. Çok eskiden beri tabiatla varlığı kabul edilen gizli güçler şekil ve harflerle ifade edilmeye çalışılmış, sonuçta tabiat bilimlerinden önce efsun, tılsım, sihir gibi tekniklerle “hurûf” ilmi adı altında sözde ilimler ortaya çıkmıştır. Hurûfliğin ne zaman ve nasıl doğduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte gerçek anlamıyla milâttan önce IV. ve III. yüzyıllardan itibaren Ortadoğu'daki Helenistik-gnostik karakterli dinlerde ortaya çıktığı görülmektedir.” (bkz. , XVIII: 408-412. Rûzbihân-ı Baklî çok eskiden beri var olagelen ilm-i hurûf ile meşgul olmuş ve yukarıda isimleri zikredilen mutasavvıflardan bazılarının çizgisini bu yönde de takip etmiştir. Onu ortaya çıkış noktasında ‘hurûfilik ile bağdaştıramayız’ derken; Baklî'nin yaşadığı dönem (1128/ 1209) ile şeriate aykırı olduğu yönünde ulemâ ve fukahânın görüş bildirdiği Fazlullah-ı Hurûfî'nin (ö. 796/1394) kurup yaygınlık kazandığı hurûfliğin ortaya çıkışı arasında zamansal açıdan fark olduğunu kast etmekteyiz.

⁷⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurûfilik Metinleri Kataloğu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973), 19; Aksu, “Hurûfilik”, XVIII: 408-412.

kısmı ise şeriatin zâhirî ahkâmına aykırıymış gibi görünen bu ifadelerin dinî hükümlere muhâlif olmadığını, Kur’ân-ı Kerîm ve hadis-i şerîflerde yansımaları bulunduğunu göstermek ve bu girift sözleri anlaşılır kılmak için sûfîlerin şatahâtını yorumladıkları eserler kaleme almışlardır. Bunlardan birisi de şatahât konusunda *Mantukü’l-Esrâr* ile *Şerh-i Şathiyyât* adlı eserlerin müellifi Rûzbihân-ı Baklî’dir.

Baklî, mezkûr eserlerinde şatahâtın anlamından yola çıkarak âyet-i kerîme, hadis-i şerîf ve sahâbe sözlerini müteşâbihat yani ilk bakışta anlaşılması zor ifadeler olup olmama yönlerine bakarak bir tercihte bulunmuştur. O, hadis ve sahâbe sözlerini seçerken kendi içerisinde paradoksal ifadeleri barındıran ve hem sûfîler hem de zâhir ulema tarafından da tartışılabilen hususlara yer vererek şatahâta daha geniş ve farklı bir anlam boyutu kazandırmıştır.

Baklî’nin, böylesine girift ifadelerin anlaşılmasını sağlamak için *el-Lüma*’dan aktarımlar yaptığı görülmektedir. Onun mezkûr eserlerinde şatahât düşüncesini ve yaklaşımını Cüneyd-i Bağdâdî ve Serrâc gibi sûfîlere dayandırmaya çalışması sebebiyle böyle bir tavır benimsediği söylenebilir.

Nihaî olarak, onun yapmış olduğu bu şerhlerde eserlerine göre farklılık arz ettiği görülmüştür. Nitekim *Mantuku’l-esrâr* adlı eserinde ehil olmayanların anlayacağı şekilde daha sâde cümleler

kullanırken, *Şerh-i Şathiyyât* isimli eserinde ise önceki bilgileri aktarmanın yanı sıra sembolik ve metaforik ifadelerle yorumlarını genişletmiş, sadece ehil olan kimselerin anlayabileceği kelimeler ve kavramları seçmiştir.

Kaynaklar

Aksu, Hüsamettin. “Hurûfilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 1998, 408-412.

Altuntaş, Hüseyin. Rûzbihân el-Baklî'nin (ö. 606/1209) Arâisü'l-Beyân İsimli Tefsirinde Müteşâbihât". Yüksek Lisans, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2021.

Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân. *‘Abherü’l-‘âşıkîn*. thk. Henry Corbin, Muhammed Mu'in. Paris-Tahran: Kitâhâne-i Moissonneuve, 1987.

---. *Mantiku'l-Esrâr bi-Beyâni'l-Envâr*. çev. Kâsım Mîr Âhirî. Tahran, 1340.

---. *Mantikü'l-Esrâr bi-Beyâni'l-Envâr*. thk. Seyyid ‘Alî Mîrbâkırî. Tahran: İntişârâtı Sohnî, 1393.

---. *Meşrebü'l-ervâh*. çev. Kâsım Mîr Âhirî. Tahran: İntişârât-ı Âzâdmehr, 1389.

---. *Şerh-i Şathiyyât*. thk. Henry Corbin. Tahran: İntişârât-ı Tahûrî, 1396.

Baltacı, Halil. “Tasavvufî Tecrübenin Tezahürü: Tasavvufta Şathiye Meselesi”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 47 (2021): 219-243.

Bozhüyük, Mehmet Emin. “Hurûf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 1998, 397-401.

Cebecioğlu, Ethem. “Şatahât İbarelerinin Anlaşılmasına Doğru: Metodik Bir Deneme”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7, 17 (ts.): 7-27.

Çakmaklıoğlu, Mustafa. “Hallâc’ın ‘Ene’l-Hakk’ Sözü Bağlamında Mevlânâ’nın Şatahât Yorumu”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6, 15 (2005): 191-223.

Dânişpejûh, Muhammed Takî. *Rûzbiannâme*. Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1347.

Demir, Hasan Basri. "Bâyezîd-i Bistâmî ve Tasavvuf Anlayışı". Yüksek Lisans, İbn Haldun Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2020.

Deylemî, Ebü'l-Hasan. *İbn Hafîf eş-Şîrâzî*. ed. Annemarie Schimmel Tarı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955.

---. *Sîreti’ş-şeyhü’l-kebîr Ebû Abdillâh Muhammed b. Hafîf eş-Şîrâzî*. ed. İbrahim Desûkî Şettâ. Kahire: Meşîetü’l-‘ammetü, 1977.

Ebû ‘Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. ed. Şu‘ayb el-Arna’ût vd. Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle, 1996.

Emiroğlu, İbrahim. *Sûfî ve Dil, Mevlâna Örneği*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.

Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Ma'rifetnâme*. I-IV. çev. Turgut Ulusoy. İstanbul: Hasankale İbrahim Hakkı Hazretleri Yardımlaşma Derneği, 1979.

Gazzâlî, Ahmed. *Sevânihu'l-Uşşâk (Âşıkların Hâlleri)*. çev. Turan Koç. Ankara: Hece Yayınları, 2016.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973.

Gûherîn, Sâdık. *Şerh-i Istilahât-ı Tasavvuf*. I-VII. Tahran: İntişarat-ı Zevvar, 1382.

Gündoğdu, Cengiz. “Mevlânâ (ö. 672 1273)’nın Şathiyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli’nin Şerhi: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddîn-i Rûmî”. *Tasavvuf İlmî Akademik ve Araştırma Dergisi* 3, (2002): 27-46.

Hoca, Nazif. *Rûzbihân-ı Baklî ve Kitâbu Keşfü'l-Esrâr'ı ile Farsça Bazı Şiirleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971. İbn Haldûn. *Tasavvufun Mahiyeti (Şifâü's-sâil)*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.

Karakuş, Ahmet. “Feyzi Halıcı Şiirinin Tasavvuf Bağlamında İncelenmesi”. *SEFAD* 46 (2021), 1-22.

---. *Modern Türk Şiirinde Tasavvuf*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021.

Kaşânî, Abdurrezzâk. *Istilahâtü's-sûfiyye*. ed. Abdü'l-Âli Şâhin. Kahire: Dârü'l-İnâd, 1992.

Kelâbâzî, Muhammed b. İbrâhim. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. thk. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâîfü'l-İşârât*. Beyrut: Daru'l-İlmiyye, 2000.

---. *er-Risâle: Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*. ed. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.

Mevlâna Celâleddin er-Rumî. *Dîvân-ı Kebîr*. I-VII. ed. Abdulbaki Gölpınarlı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Muhammed Davud, Abdulbarî. *el-Fenâ 'inde sûfiyyeti'l-müslimîn ve'l-ukâidi'l-uhrâ*. Kahire: Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1997.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I-III . İstanbul: MEB Yayınları, 1983.

Pınar, Fatma. “Allah’ın Görülemeyeceği Görüşünün Temellendirilmesinde ‘el-Muğnî’ Örneği”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, 2 (2019): 257-279.

Radî, Şerîf. *Nehcü'l-Belâğâ*. ed. Abdülbâkî Gölpınarlı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Sâbûnî, Ebû Muhammed Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İFAV Yayınevi, 2017.

Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma': İslam Tasavvufu*. çev. Yılmaz Hasan Kâmil. İstanbul: Erkam Yayınları, 1977.

---. *el-Lüma' li Ebî Nasr Serrâc et-Tûsî*. ed. Abdülhalim Mahmud ve Taha, Abdülbâkî Surûr. Mısır: Dârü'l-kütübi'l-hadîse, 1960.

Sîrcânî, Ali. *el-Beyâz ve's-Sevâd*. Tahran, 1390.

Suad el-Hakîm. *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

Tatçı, Mustafa. “‘Tasavvuf Edebiyatında Şathiyyâtı Sûfiyâne Geleneği’”. *Türk Kültürü* 24, 267 (1985): 481-486.

Tofigh H. Sobhânî. “Mesnevî’de Söz Söyleme Engelleri”, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni, Bildiriler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

Uludağ, Süleyman. “Şathiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXXVIII, 2010, 370-371.

---. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1995.

Yüce, Abdulhakim. “İslâmî Türk Edebiyatında Şatahât”. *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu*, 2012, 183-193.